

Abbasî Beytülhikme'si ile Ağlebî Beytülhikme'sinin Karşılaştırılması

A Comparison Of Abbasid Bayt al-Hikmah And Aghlabid Bayt al-Hikmah

Nilüfer ÖZTÜRK KOCABIYIK

Dr. Arş. Gör., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nozturk@harran.edu.tr, Orcid
ID: 0000-0003-3218-8258

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	25 Şubat / February 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	22 Mart / March 2021
Yayın Tarihi – Date Published	25 Mart / March 2021
Yayın Sezonu	Ocak – Şubat – Mart
Pub Date Season	January – February – March

Atıf / Cite as: Öztürk Kocabiyik, Nilüfer, Abbasî Beytülhikme'si İle Ağlebî Beytülhikme'sinin Karşılaştırılması/A Comparison Of Abbasid Bayt al-Hikmah And Aghlabid Bayt al-Hikmah. tarr: Turkish Academic Research Review, 6 (1), 355-369. doi: 10.30622 tarr.886827

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Abbasî Beytülhikme'si İle Ağlebî Beytülhikme'sinin Karşılaştırılması

Nilüfer Öztürk Kocabıyık

Özet

Beytülhikme'ler Ortaçağ'da tercüme ve yüksek seviyede ilmi araştırmaların yapıldığı birer ilim ve kültür merkezleridir. İslam bilim ve düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Beytülhikme'ler içerisinde özellikle Abbasîler döneminde kurulan Beytülhikme ile Ağlebîler döneminde kurulan Beytülhikme ön plana çıkmaktadır. Söz konusu Beytülhikme'ler birer eğitim öğretim merkezi olmalarının yanı sıra özellikle tercüme faaliyetleri ile önem kazanmışlardır. Bünyesinde çok sayıda bilim insanının yetiştiği ve faaliyet gösterdiği bu kurumlar Ortaçağ İslam düşünce tarihinin şekillenmesinde özel bir öneme sahiptirler.

İslam tarihinde ilk Beytülhikme'nin Abbasî Devleti döneminde kurulduğu bilinmektedir. Abbasî Beytülhikme'si sonraki Beytülhikme'lere örneklik teşkil etmiştir. Bu örneklerden biri Ağlebîler döneminde kurulan Ağlebî Beytülhikme'sidir. Her iki Beytülhikme kuruluş amacı ve işleyişi açısından benzerlik arz etmektedir. Bu makalede kuruluş nedenleri, yapısı, işleyişi, âlimleri ve İslam düşünce tarihindeki etkileri bakımından her iki Beytülhikme'nin bir karşılaştırması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beytülhikme, Abbasî, Ağlebî, Tercüme Faaliyetleri, Kütüphane

A Comparison Of Abbasid Bayt al-Hikmah And Aghlabid Bayt al-Hikmah

Abstract

Bayt al-Hikmahs are centers of science and culture where translations and high-level scientific researches were carried out in the Middle Ages. Among the Bayt al-Hikmahs, which have an important place in the history of Islamic science and thought, especially the Bayt al-Hikmah established in the Abbasid period and the Bayt al-Hikmah established in the Aghlabid period comes to the fore. In addition to being an academic center, said Bayt al-Hikmah also gained importance especially with translation activities. These institutions, in which a large number of scientists were trained and researched actively, had a special importance in shaping the history of medieval Islamic thought.

It is known that the first Bayt al-Hikmah in Islamic history was established during the Abbasid State period. The Abbasid Bayt al-Hikmah set an example for the later Bayt al-Hikmahs. One of these examples is Bayt al-Hikmah of Aghlabid, which was established in the Aghlabid period. Both of the Beytül-Hikme poses similarities in terms of their establishment purpose and functioning. In this article, a comparison of both Bayt al-Hikmah's will be made in terms of their foundation, structure, functioning, scholars and their influence in the history of Islamic thought.

Keywords: Bayt al-Hikmah, Abbasid, Aghlabid, Translation Activities, Library

Structured Abstract

Bayt al-Hikmahs are centers of science and culture where translations and high-level scientific researches were carried out in the Middle Ages. The importance of translations in the history of thought and science is evident. Indeed the translations made contributed to the development of the history of thought, the emergence of new intellectual formations and the formation of new approaches. In this respect, where and when this work is done is as important as translation. Bayt al-Hikmah, which was established in Baghdad during the Abbasid period, comes to the fore as the place where translations were made and scientific activities started in the history of Islamic thought. However, this institution, which contributed to the development of the history of Islamic thought, was not established just by the Abbasids. Throughout human history, it is a historical fact that this and similar institutions were established due to the adventure that started with interest and curiosity. One of them is the Bayt al-Hikmah, an institution founded by the Aghlabids, where interpretations are made as well as translations and scientific studies are initiated. Although the Bayt al-Hikmah which established by the Aghlabids did not come to the fore as much as the Bayt al-Hikmah established by the Abbasids, this does not mean that it did not contribute to the history of Islamic thought. Due to the fact that it has not been studied sufficiently, our knowledge is very limited about the Bayt al-Hikmah, which was established by the Aghlabids. In our study, we will try to present a comparison by considering both Bayt al-Hikmah in order to unearth such institutions and to determine their contribution to Islamic civilization in the field of thought, science and culture.

Aghlabid Bayt al-Hikmah is similar to the Abbasid Bayt al-Hikmah in terms of its structure, functioning and purpose. As a matter of fact, when we look at the departments of these institutions, they are almost the same. In terms of functioning, these two institutions fulfill the same tasks as library, translation center and observatory. With these departments, both institutions have become science centers. It is possible to say that in these centers researches conducted in the academic sense. It is again the Bayt al-Hikmah who have taken the inheritance of different cultures and civilizations and enabled them to be reinterpreted. However, although there are no big differences between the two institutions, it is possible to say that the Abbasid Bayt al-Hikmah is more comprehensive in terms of translation and scientific activity. In addition, we can see that as well as important scholars, many translators and scholars were trained in Bayt al-Hikmahs. from time to time These scholars tested the accuracy of the data and developed new theories with the results they obtained. The Bayt al-Hikmahs, which provide these scholars to be trained, naturally contribute to the development and progress of Islamic civilization. It is very important for the development of a civilization for non-religious education to reach large masses and to carry out studies in this field. As a matter of fact, being strong in terms of science will also contribute to the development of a state or civilization in other aspects.

It is possible to say that the translated works in Aghlabid Bayt al-Hikmah were chosen among the works that were not translated in Abbasid Bayt al-Hikmah. The careful selection of the

works that are not translated can be regarded as an indication that the Aghlabids followed the developments and the studies in the scientific field in the Abbasids. As a matter of fact, the Aghlabid stated that they were loyal to the Abbasids and maintained good relations in the scientific field too. In this regard, the Aghlabid followed the scientific developments in Baghdad and took them as an example for themselves. The establishment and functioning of the Bayt al-Hikmah can also be expressed as an indication of this example.

Undoubtedly, the importance of the attitudes of the rulers in establishing the Bayt al-Hikmah and turning them into research centers is palpable. As a matter of fact, it is not possible for such an important institution to develop and maintain its existence without support of the government. At the same time, in order to both maintain their existence and provide new works these institutions should be supported financially. When we look at both Bayt al-Hikmah, we see that the rulers support these two institutions and provide all kinds of assistance when necessary. The Abbasid and Aghlabid rulers both sent some scholars to other countries to collect works from time to time.

While the Abbasid Bayt al-Hikmah transferred the cultural and scientific knowledge of civilizations such as Greek, Persian and Indian to the Islamic world, Aghlabid Bayt al-Hikmah both benefited from these cultural and scientific accumulations and also took part in transferring them to the regions of Andalusia and Sicily. This situation shows us that the Bayt al-Hikmah played an important role in both translating, interpreting and transferring the scientific knowledge. It is possible to say that such institutions should exist in every period of history and translation activities should be carried out systematically under one roof.

Giriş

Düşünce ve bilim tarihi açısından tercümelemin önemi aşikârdır. Nitekim yapılan çeviriler, düşünce tarihinin gelişmesine, yeni fikri oluşumların ortaya çıkmasına ve yeni yaklaşımların oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu bakımdan tercümelemin yapılması kadar bu işin nerede ve ne zaman yapıldığı da oldukça önemlidir. Abbasî Devleti zamanında Bağdat'ta kurulmuş olan Beytülhikme, İslam düşünce tarihinde tercümelemin yapıldığı ve ilmi faaliyetlerin başladığı yer olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak İslam düşünce tarihinin gelişmesine katkı sağlayan bu kurum sadece Abbasîler tarafından oluşturulmamıştır. İnsanlık tarihi boyunca, ilgi ve merak ile başlayan serüven nedeniyle, bu ve buna benzer kurumların kurulduğu tarihi bir gerçektir. Bunlardan biri de Ağlebî Devleti tarafından kurulan ve tercümelemin yanı sıra şerhlerin yapıldığı ve ilmi çalışmaların da başladığı bir kurum olan Ağlebî Beytülhikme'sidir. Ağlebîler tarafından kurulan Beytülhikme Abbasîler tarafından kurulan Beytülhikme kadar ön plana çıkmamış olsa da bu durum onun İslam düşünce tarihine bir katkısı olmadığı anlamına gelmemektedir. Ağlebîler tarafından

kurulan Beytülhikme'nin yeterince çalışılmamış olmasından dolayı onun hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu tarz kurumların da gün yüzüne çıkarılması ve İslam medeniyetine düşünce, bilim ve kültür alanında sağladığı katkıların belirlenmesi için çalışmamızda her iki Beytülhikme'yi ele alarak bir karşılaştırma sunmaya çalışacağız.

Beytü'l-Hikmeler'in Kuruluşu

Öncelikle Beytülhikme'lerin kuruluşuna zemin hazırlayan sebeplerin neler olduğuna dair genel bir değerlendirmenin yapılmasını gerekli görüyoruz. Bunun için Abbasî Devleti tarafından kurulan Beytülhikme ile Ağlebî Devleti tarafından kurulan Beytülhikme'nin kuruluşuna etki eden faktörlerin neler olduğunu tek tek ele almaya çalışacağız.

Her ne kadar Beytülhikme'lerin bir kuruluş amacının olmadığı iddia edilmiş (Gutas, 2015, s. 62) olsa da böyle bir kurumun amaçsız bir şekilde oluşmasının mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim bu kurumların kurulduğu dönemlerde ilim, kültür ve sanat gibi alanların İslam medeniyetinde belirli bir noktaya geldiği görülmektedir. Bunun yanında Beytülhikme'lerin kuruluşunu hazırlayan birkaç sebepten daha bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, Müslümanların fethettikleri coğrafyadaki kültür ve medeniyeti öğrenme isteğidir. Bu farklı coğrafyalar, Müslümanları aynı zamanda farklı din ve inanışlar ile de karşılaştırmıştır. İslam dini ile diğer dinlerin karşılaşması tartışmaları ve problemleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca medeniyetin gelişmesi ile birçok problemin ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Bu problemlerin çözümü için gerekli olan ilimlerin öğrenilmesi için de tercümelemlerin yapılması gerekmiştir. Örneğin malî hesaplar, arazi ölçümleri ve şehrin oluşturulması için gerekli olan matematik, astronomi gibi ilimlerin öğrenilmesi zorunluluk haline gelmiştir (Demirci, 2019, s. 41-42; Ülken, 2020, s. 63-67). Son olarak bu kurumların oluşturulmasında rol oynayan kişilerin de etkisini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Halife Me'mûn Bizans'ta bulunan eski kitapların kendilerine verilmesi için İmparator ile mektuplaşmıştır. Bunun neticesinde Me'mûn, kitapları getirmeleri için Haccâc b. Matar, İbnü'l-Bitrîk, Beytülhikme'nin başkanı Selm gibi şahısların bulunduğu bir heyet oluşturmuştur (İbn Nedim, 2019, s. 790).

Bütün bu sebeplerin yanında İslam dininin yapısı ve ilme yaklaşımı da Beytülhikme'lerin kurulmasında ön plana çıkmaktadır. Nitekim Müslümanlar bu kurumların oluştuğu dönemde siyasî olarak güçlü bir konumda bulunmaktaydı. Eğer ilme önem verilmemiş olsaydı Müslümanlar fethettikleri yerlerdeki ilmi çalışmaları

dikkate almaz ve onları geliştirmezdi. Bu sebeple Beytülhikme'lerin asıl kuruluş nedeninin İslam dini olduğu açıktır (Demirci, 2019, s. 50). Abbasîlerin bu kurumu oluşturmalarının bir nedeni de Fazlurrahman açısından, Yunan felsefe ve ilmüne dair yapılan tercümelemlerin koruyuculuğunu üstlenmek istemeleridir (Fazlurrahman, 2016, s. 48). Ancak Gutas (2015, s. 60) bu kurumlarla ilgili kaynakların az olmasını neden olarak göstererek onların görkemli ve önemli bir hareket olmadığını iddia etmektedir. Bir konuda yeteri kadar kaynak olup olmadığını neye ve kime göre belirleyeceğiz? Aynı zamanda kaynakların az olması bu kurumların önemsiz olduğu sonucunu da doğurmaz.

Abbasî Devleti döneminde Bağdat'ta kurulan Beytülhikme de söz konusu sebepler neticesinde oluşturulan bir kurumdur. Bu kurumun ilk kuruluş tarihi tartışmalı olmakla birlikte (Gutas, 2015, s.61) Abbasî halifesi Mansur dönemine kadar gittiği görülmektedir. Halife Mansur ilgi alanını oluşturan eserleri tercüme ettirmiş ve sarayında bunlar için bir kütüphane oluşturmuştur. Buraya "hizânetü'l-hikme" adı verilmiştir. Halife Mansur'un bu kütüphanesi Abbasî Beytülhikmesi'nin temeli olarak ifade edilmektedir (Kaya, 1992, s. 88-89). Bu bakımdan halifelerin kütüphanelerinin birleşmesi sonucu ve bütün bir kurumu belirtmek için Beytülhikme ifadesinin kullanıldığını söylemek mümkündür (Demirci, 2019, s. 68).

Abbasî Beytülhikme'sinin gelişmesi ve ilimler akademisi seviyesine gelmesi ise Halife Me'mun dönemine rastlamaktadır. Abbasî Beytülhikme'si tercüme faaliyetlerinin yanında pozitif bilimlerin araştırıldığı oldukça önemli bir eğitim merkezi haline gelmiş ve İslam medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak Moğol saldırısı sonucu 1258 yılında Hülagu tarafından yıkılmıştır (Kaya, 1992, s. 89).

Abbasî Devleti'nin kurmuş olduğu Beytülhikme kendinden sonra kurulan bu tarz kurumlara bir örneklik teşkil etmiştir. Bu kurum ile başlayan ilmî ve kültürel hareket farklı bölgelerde bulunan yöneticiler için bir kılavuz olmuştur. Nitekim Kûfe, Belh, İsfahan, Semerkant gibi şehirlerde benzer kütüphaneler kurulmuştur (Erdem, 2013, s. 71). Abbasî Beytülhikme'sinin bir benzerinin de Ağlebî Devleti döneminde Tunus'un Kayrevan şehrinde III. Ziyâdetullah tarafından kurulduğu ifade edilmektedir (Kaya, 1992, s. 89-90). Ancak bu Beytülhikme'nin Emir II. İbrahim tarafından (Hammûde, 2007, s. 314) Rakkâde'de sarayın bir bölümünde kurulduğu da iddia edilmektedir (Necvâ, 2000, s. 24; Demiralay, 2018, s. 111). Tarihi seyir dikkate alındığında Beytülhikme'nin II. İbrahim tarafından kurulduğunu kabul etmek daha makul görünmektedir. Bu konudaki tartışma çalışmamızın sınırlarını aşacağı için başka bir çalışma konusu olabilir. Her ne kadar ne zaman ve kim

tarafından kurulduğu açık bir şekilde belirli olmasa da yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı Ağlebîler tarafından da bir Beytülhikme kurulduğunu görmekteyiz.

Ağlebîler tarafından kurulan Beytülhikme ile birlikte Tunus ve Ifrikiye'de de akli bilimlerin tedrisinin başladığını söyleyebiliriz. Bu kurum bölgedeki ilk akademi olarak da nitelendirilebilir. Zira burada dini ilimlerin yanı sıra akli ilimlerin de ele alındığı görülmektedir (Demiralay, 2018, s. 111). Bu kurum sayesinde ilmin her kesime hitabı ve her kesimden insanların bilgiye ulaşması da sağlanmıştır. II. İbrahim ve diğer emirlerin bu kuruma çok özen gösterdiği bilinmektedir. Bu bakımdan Bağdat, Şam ve Fustat gibi ilim merkezlerinden hem âlimlerin hem de kitapların getirilmesi için hiçbir zorluktan kaçınılmamıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere devlet adamlarının ilmin gelişmesine katkı sundukları ve bu sayede de böylesi kurumların olumlu sonuçlarını aldığımızı da belirtmek yerinde olacaktır (Demiralay, 2018, s. 109).

Ağlebî emirliğinin yıkılması ile bu kurum Fatımîlerin eline geçmiş ve burada bulunan eserler Kahire'ye götürülmüştür. Götürülen bu eserler el-Ezher'in çekirdeğini oluşturmuştur (Demiralay, 2018, s. 112).

Beytülhikme'lerin Bölümleri

Hem Abbasî hem de Ağlebî Beytülhikme'lerine baktığımız zaman bu kurumların birkaç bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Öncelikle Abbasîler tarafından kurulan Beytülhikme'nin bölümlerini ele alıp daha sonra Ağlebîler'inkine değineceğiz. İkisi arasında var olan benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştıracamız.

Abbasî Beytülhikme'sinde kütüphane, tercüme ve rasathane olmak üzere üç ana bölümden bahsedebiliriz. Kütüphane bölümü, oldukça eski kitapların yanı sıra telif edilen eserlerin de bulunduğu kısımdır. Aynı zamanda her halifenin bir kütüphanesi bulunduğundan onlar da bu kurumda birleşmiştir. Tercüme bölümünde ise, farklı dillerdeki eserlerin Arapçaya çevirisi yapılmaktadır. Her ne kadar Beytülhikme'nin çekirdeğini kütüphane bölümü oluştursa da tercüme bölümü de en az onun kadar önemi haizdir. Bu bölümde birçok âlimin görev aldığı bilinmektedir. Bu âlimlerden her biri görevine göre yani mütercim, müstensih ve araştırmacı olarak ayrı odalarda çalışmışlardır (Demirci, 2019, s. 86-91). Rasathane bölümünün kurulması ile Beytülhikme kütüphane ve tercüme bürosunun olması yanında tabii ilimlerin de incelenip araştırıldığı bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya, 1992, s. 89). Nitekim Beytülhikme'de tercüme edilen eserlerden elde edilen bilgiler rasathanede yeniden incelenmekte ve doğruluğu test edilmektedir. Aynı zamanda buradaki

âlimler, bu bilgileri sadece test etmekle yetinmemiş onları geliştirip yeni teoriler de ileri sürmüşlerdir (Demirci, 2019, s. 94).

Ağlebî Beytülhikme'si ise dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm kitapların çoğaltıldığı istinsah bölümüdür. İkinci bölüm kitapların ödünç verilip alındığı ve danışmanın bulunduğu kısımdır. Üçüncü bölüm ise âlimlerin ilmî çalışmalar yaptığı bölümüdür. Son bölüm alt katta bulunmakta ve burada kitaplar ile astronomi aletleri bulunmaktadır (Demiralay, 2018, s. 110).

Her iki Beytülhikme'yi karşılaştırdığımızda bunların bölümleri açısından birbirinin benzeri olduğu görülmektedir. Her ikisinde de tercümelemlerin yapıldığı, eserlerin kopyalandığı ve rasathane bölümünde de araştırmaların yapıldığını söyleyebiliriz.

Beytülhikme'lerde Yapılan Tercümelemler

Bu kurumlar farklı dillerdeki eserlerin tercümesinin yapıldığı sistemli ve düzenli merkezlerdir. Bu kurumlarda tıp, felsefe, matematik, mantık, astronomi, coğrafya, kimya, botanik, müzik, aritmetik, geometri ve astroloji alanlarında tercümelemlerin yapıldığını öğrenmekteyiz (İbn Nedim, 2019).

Abbasî Beytülhikme'sinde tercüme faaliyetlerinin önemli olduğu aşikârdır. Burada yapılan tercümelemlere baktığımız zaman birçok eserin İslam kültür ve düşünce tarihinin kullanımına sunulduğu görülmektedir. Yapılan bu tercüme faaliyetlerinden ilki Farsçadan yapılan tercümelemler; ikincisi Yunancadan yapılan tercümelemler, üçüncüsü Hintçeden yapılan tercümelemler, dördüncüsü Nebatî dilinden yapılan tercümelemler ve sonuncusu da İbranîceden yapılan tercümelemlerdir (Demirci, 2019, s. 118-151). Tercümesi yapılan eserler oldukça fazla olduğu için burada örnek olması bakımından birkaç eser zikretmek istiyoruz. Örneğin, Farsçadan Kelîle ve Dimne, Hudeynâme, Mazdek (İbn Nedim, 2019, s. 364); Hintçeden Siddharta, Kitâbu Semûm, Kitâbu'l-Mevâlid (Demirci, 2019, s. 123), Kitâbü Esmâ'i Akâkîrî'l-Hind, İstankeru'l-Câmî, Muhtasaru'l-Hind fi'l-Akâkîr (İbn Nedim, 2019, s. 952-954); İbranîceden Efâru't-Tevrat (Demirci, 2019, s. 126); Nebatî dilinden Tardu'ş-Şeyâfîn, Sihri'l-Kebîr, Esrâru'l-Kevâkib, Karâbîn (İbn Nedim, 2019, s. 978) gibi eserler tercüme edilmiştir. Yunancadan yapılan tercümelemler diğer dillerden yapılan tercümelemlere oranla daha fazladır. Platon, Aristoteles, Batlamyus, Hipokrat ve Calinus'un eserlerinin tercüme edildiği bilinmektedir. Örneğin Platon'un es-Siyâse (Devlet), Nevâmîs (Kanunlar) (İbn Nedim, 2019, s. 800); Aristoteles'in Makûlât (Kategoriler), Nefs (Ruh Üzerine), Ahlâk (Nikomakhos'a Etik) (İbn Nedim, 2019, s. 808-818); Batlamyus'un Mecistî, Mevâlid (İbn Nedim, 2019, s. 860-862); Hipokrat'ın Ahdi Hipokrat, Fusul, Kitâbü Takdîmeti'l-Ma'rife (İbn Nedim, 2019, s.

914); Calinus'un Firâk, Ustukussât, Mizâc (İbn Nedim, 2019, s. 918) gibi eserleri sayılabilir.

Bağdat ve Mısır'daki tercümelere istinad edildiği için Ağlebî Beytülhikme'sinde yeni tercüme az olmakla birlikte (Ülken, 2020, s. 89) yine de yapılmaktadır. Bu tercüme felsefe, mantık, coğrafya, felek, tıp ve matematik alanlarında yapılmıştır (Hammûde, 2007, s. 314). Irak, Şam ve Mısır'dan tıp, matematik, müzik vb. alanlarda uzman âlimler getirilmiştir. Beytülhikme'yi matematikçi Ebû'l-Yesir eş-Şeybânî el-Bağdadî yönetmiştir. Ağlebî Beytülhikme'sinde Yunanca, Süryanice, Farsça ve Sanskritçeden tercüme yapıldığı bilinmektedir (Necvâ, 2000, s. 25). Tercüme edilen eserlerden biri Kitâbü Belînûs (Plenus)'tur. Ayrıca Târihu'l-Umumi'l-Kadîme adlı eserin tercümesinin de kütüphanede bulunduğu bahsedilmektedir. Tercüme edilen bir başka eser ise Titus'un on cüzük tarih kitabıdır (Zeytûn, 1988, s. 390-391).

Beytülhikme'lerdeki Mütercim, Müstensih ve Âlimler

Abbasî Beytülhikme'sinde çok sayıda mütercim ve müstensih bulunmaktaydı. Bu şahıslar başlangıçta farklı bölgelerde bulunan ve o zamanda tercüme ile uğraşan kişilerdi. Ancak Beytülhikme'nin kurulması ile birlikte bu şahıslar bu kuruma gelerek bir arada çalışmaya başlamışlardır. Bu durum da tercüme faaliyetinin bir merkezde toplanmasını sağlamıştır (Demirci, 2019, s. 99-100). İbn Nedim bu kurumda çalışan mütercim sayısını 47 olarak bildirmektedir (İbn Nedim, 2019). Bu isimler incelendiği zaman, onların hemen hemen hepsinin Yunancadan tercüme yapanlar olduğu görülmektedir. Bu bakımdan diğer dillerden tercüme yapanların burada zikredilmediğini söyleyebiliriz (Demirci, 2019, s. 100). Ağlebî Beytülhikme'sine baktığımızda İbn Haynes'in Yunancadan Arapça'ya tercüme yaptığı ifade edilmektedir (Demiralay, 2018, s. 116). Burada mütercimlerden ziyade Beytülhikme'lerde yetişen ve ilmi çalışmalar yapan âlimler üzerinde durmak istiyoruz.

Abbasî Beytülhikme'sinin Âlimleri

Huneyn b. İshâk

Beytülhikme'deki en dikkat çekici isim Huneyn b. İshâk'tır. Kaynaklarda emînü't-tercümân olarak nitelenmektedir. Nitekim Huneyn b. İshâk, Yunanca, Süryanice, Farsça ve Arapça olmak üzere dört dili mükemmel şekilde bilmektedir (Demirci, 2019, s. 153, 155). Onun, Calinus, Hipokrat, Platon ve Aristoteles'in eserlerinden 50'ye yakını tercüme ettiği bildirilmektedir (İbn Nedim, 2019). Huneyn b. İshâk kitap tercüme etmenin yanında farklı bölgelerde bulunan kıymetli eserleri toplamak

için yolculuğu da çıkmıştır (Katipoğlu ve Kutluer, 1998, s. 377; Demirci, 2019, s. 155-156).

Huneyn b. İshâk'ın tıp alanında yaptığı tercümelemler ile Yunan tıbbının Arapça konuşulan yerlere ulaştığını görmekteyiz. Aynı zamanda Huneyn b. İshâk'ın Arapça tıp terminolojisinin gelişmesine de katkı sağladığı aşikârdır. Ayrıca onun tercümelerden hariç, tıp ilminin yanı sıra metafizik, meteoroloji, zooloji, jeofizik ve Hıristiyan teolojisi ile ilgili eserler de yazdığı bilinmektedir (Katipoğlu ve Kutluer, 1998, s. 378).

Sâbit b. Kurrâ

Sâbit b. Kurrâ felsefe, astronomi, tıp, matematik ve tabii ilimler ile ilgili tercümeler ve telif eserler ile ilim dünyasına katkıda bulunan önemli bir şahsiyettir. Aynı zamanda en büyük mütercimlerden biri olarak da ifade edilmektedir (Fazlıoğlu, 2008, s. 353). Nitekim Kâtip Çelebi'ye göre, onun tercümelemleri olmasaydı hiç kimse Yunanca felsefî eserlerden faydalanamazdı; çünkü Sâbit b. Kurrâ'nın tercüme etmediği eserler başkası tarafından tercüme edilememiştir (Kâtip Çelebi, 2017, s. 1271).

Kindî

İlk İslam filozofu olarak da kabul edilen Kindî aynı zamanda Beytülhikme'de yürütülen faaliyetlere de yoğun bir şekilde katılmıştır (Demirci, 2019, s. 161). Kindî'yi mütercim olarak pek görmesek de o, Yunancadan yapılan tercümelemlerdeki felsefî kavramların Arapçadaki karşılıklarının düzenlenmesinde, dil ve gramer kurallarına uygunluğu açısından incelenmesinde görev almıştır. Bu çalışmalar sırasında da birçok eserin tefsirini yaptığını söyleyebiliriz (Demirci, 2019, s. 161; İbn Nedim, 2019, s. 812, 816, 818).

Kindî bu kurumdaki görevinin yanında birçok ilim alanında telif eserler kaleme almıştır. İbn Nedim'in bildirdiği üzere Kindî 242 eser yazmıştır. Bunlardan 22 tanesi felsefe, 20 tanesi mantık, 7 tanesi müzik, 29 tanesi astroloji, 23 tanesi geometri, 12 tanesi siyaset, 11 tanesi meteoroloji, 16 tanesi astronomi, 22 tanesi tıp, 17 tanesi cedel, 5 tanesi psikoloji ve geri kalanları da diğer konularla ilgilidir (İbn Nedim, 2019, s. 828-842).

Harezmi

Beytülhikme'nin kütüphanesinde görev yapmış olan Harezmi (Fazlıoğlu, 1997, s. 224), matematik, coğrafya, felek ve tarih alanında yetkin bir âlimdir. Beytülhikme'de oldukça önemli başarılarla imza atmıştır. Harezmi'nin hem Hint

hem de Yunan matematiğini bildiğini ifade edebiliriz. Nitekim o, bu ikisine Mezopotamya ve İbranî gelenekteki bilgileri de ekleyerek cebir ilminin temelini oluşturmuştur. Harezmi sadece cebirle ilgilenmemiş aynı zamanda astronomi ve coğrafya ile ilgili araştırmalar da yapmıştır (Demirci, 2019, s. 163-167). Nitekim İbn Nedîm'in ifade ettiği gibi, Me'mûn döneminde Beytülhikme'de çalışan astronomlardan biri olan Harezmi'nin çalışmaları başvuru kaynakları arasına girmişti (İbn Nedim, 2019, s. 878).

Ağlebî Beytülhikme'sinin Âlimleri

İshâk b. İmrân

Abbasî devletinde dünyaya gelen İshâk b. İmrân buradaki ilmi birikimden yararlanarak kendisini tıp, eczacılık ve felsefe alanlarında geliştirmiştir. Ağlebî emiri II. İbrahim tarafından kendisinin özel doktoru olmak üzere davet edilmiştir (el-Endelüsi, 2014, s. 162; Demiralay, 2018, s. 113). İshâk b. İmrân'ın etrafında ilme istekli bir grup oluştu ve bir Beytülhikme kurulmuş oldu (Cihan ve Şahin, 2000a, s. 535; Demiralay, 2018, s. 113). Bu bakımdan İshâk b. İmrân Mağrib'in ilk büyük mütercimi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda Hipokrat ve Calinos'un eserlerini inceleyerek yeni bir eser telif etmiştir (Ülken, 2020, s. 89-90). İshâk b. İmrân'ın tercüme ve te'lif eserleri ile Ağlebî Beytülhikme'sinde tıp çalışmalarının başladığı görülmektedir (Demiralay, 2018, s. 113).

Ifrikiyye'de tıbbın kurucusu olarak kabul edilen İshâk b. İmrân aynı zamanda tabiplerin başı olarak da nitelenmektedir. Huneyn b. İshâk'ın çağdaşı olan İmrân, hastalarını kısa sürede iyileştirdiği için Semmu Sâ'a (hemen zehirleyen) lakabını almıştır (el-Endelüsi, 2014, s. 162; Cihan ve Şahin, 2000a, 535). Onun sayesinde bu bölgede tıp ilminin yanında felsefenin de ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Nitekim o herkesin kolayca anlayabileceği tarzda felsefî eserler kaleme almıştır (Demiralay, 2018, s. 113).

İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî

Hocası İshâk b. İmrân gibi İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî de hem tıp hem de felsefe ilminde önemli âlimlerden biridir. Yeni-Platonculuğun ilk Yahudi temsilcilerinden biri olan İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî'nin Yahudi felsefesi ve mistisizmine etkisinin olduğu da görülmektedir (Cihan ve Şahin, 2000b, s. 544-545; Demiralay, 2018, s. 113-114). İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî'nin tıpcı yönü Müslümanlar arasında ön plana çıkarken felsefesi ise Yahudiler arasında daha fazla dikkat çekmiştir (Cihan ve Şahin, 2000b, s. 544). Aynı zamanda el-İsrâîlî ilk devrin önemli ve büyük kimyagerlerinden biridir (Ülken, 2020, s. 129).

İsmail b. Yusuf

Müneccim ve kimyager olan İsmail b. Yusuf genç yaşta ilim yolculuğuna çıkmıştır. Mısır, Hicaz ve Bağdat'ta dil ve din ilimlerini tamamlayarak aklî ilimlere yönelen İsmail b. Yusuf özellikle astronomi ve kimya üzerinde çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Bağdat'ta geçimini sağlamak için ilaç ve yüzleri güzelleştirmek için boya yapan bir dükkânda çalışmıştır. Bu konuda bütün incelikleri öğrenerek Kayrevan'a dönmüştür. İsmail b. Yusuf Bağdat tarzı boya imalatını bu bölgeye getiren ve yine bu bölgede kimya dersini ilk defa bir disiplin olarak veren kişi olması bakımından önemlidir (Demiralay, 2018, s. 114-115).

İbrahim b. Ahmed eş-Şeybânî er-Riyâzî

İbrahim b. Ahmed eş-Şeybânî er-Riyâzî aslen Bağdatlıdır. Buradaki ilmi birikimi Kayrevan'a taşıyan er-Riyâzî matematik ilminde önde gelen âlimlerden birisidir. Aynı zamanda bir dönem Beytülhikme'ye de başkanlık yapmıştır (Demiralay, 2018, s. 115-116).

Beytülhikme'lerin Etkisi

Görüldüğü gibi bu eğitim kurumları birçok âlimin yetişmesine, birçok eserin oluşmasına ve ilmi açıdan gelişmeye katkı sağlamıştır. Bu da kültür ve medeniyetin gelişmesine doğrudan etki etmektedir. Şimdi bu kurumların etkilerinin neler olduğu hususunu inceleyebiliriz.

Beytülhikme'ler sayesinde yabancı kültür ve medeniyetlerin etkisi ile İslam dünyasında dinî, fikrî ve maddî bakımdan zengin ve parlak bir dönemin yaşandığı görülmektedir (Fazlurrahman, 2016, s. 49). Beytülhikme'lerin toplum, düşünce ve bilim alanlarına etkilerinden bahsedilebilir. Düşünce alanındaki etkisini felsefe, tasavvuf ve kelam çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. İlk olarak felsefi alana dikkat ettiğimizde, İslam düşüncesinde felsefeyi sistematik olarak ortaya koyan kişinin Kindî olması şans değildir. Nitekim o Abbasî Beytülhikme'sinde felsefi eserleri kontrol etme işi ile meşguldü. Bu bakımdan Beytülhikme'ler toplumda felsefenin yaygınlaşp filozofların oluşmasına katkı sağlamıştır. Kelam alanında da yapılan tercümelemlerin etkisini görmek mümkündür. Mutezile'yi bu konuda örnek göstermek mümkündür. Nitekim yabancı inançların İslam düşüncesine karşı çıkışına sistemli bir şekilde cevap veren bu mezheptir. Bunlar Beytülhikme'de tercüme edilen felsefe eserlerini dikkate alarak kelâmî konuları onlarla açıklamaya çalışan bir gruptur. Felsefe ve kelamdaki etkinin tasavvufta da görülmesi kaçınılmaz olmuştur.

Tasavvufî görüşün şekillenmesinde zaman zaman Yeni Platonculuğun etki ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim vahdet-i vücud anlayışının şekillenmesinde bu etki görülmektedir (Demirci, 2019, s. 204-226). Aynı zamanda Gnostik felsefede önemli bir yeri olan nur kavramı İbn Arabî düşüncesinde de aynı önemi haizdir (Fazlurrahman, 2016, s. 226).

Bilim alanındaki etkisine baktığımız zaman İslam dünyası kendisinden önceki birikimi Beytülhikme'lerde toplu bir şekilde ele alarak yeni teoriler üretmiştir. Bu da bilimin gelişmesini ve İslam dünyasının bilim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Tıp, matematik, astronomi, coğrafya, kimya, eczacılık ve botanik gibi ilim dalları İslam medeniyeti öncesinde temelleri atılan ve gelişmeye başlayan ilim dalları idi. Bu alanlardaki eserlerin Beytülhikme'lerde tercüme edilmesi sonucunda İslam medeniyetinde bulunan âlimlerin onları geliştirdiğini ve yeni bilgiler ürettiğini açık bir şekilde görmekteyiz (Demirci, 2019, s. 233-256). Nitekim matematik ilminde İbn Türk ve Harezmi oldukça önemli adımlar atmışlardır (Ülken, 2020, s. 126).

Toplumsal etkiler dikkate alındığında hangi konu ele alınırsa alınsın insan faktörü karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan toplumsal olayların ve hareketlerin yönünü belirlemesi açısından Beytülhikme'lerin yeri ayrıdır. Bu kurumda farklı millet ve kültürden birçok âlimin bulunması, onların birbirleriyle olan ilişkileri, etkileşimi ve topluma yön verişleri toplumsal alandaki etkilerdendir.

Sonuç

Yapısı, işleyişi ve amacı itibarıyla Ağlebî Beytülhikme'si Abbasî Beytülhikme'sinin bir benzeridir. Nitekim bu kurumların bölümlerine baktığımızda hemen hemen aynıdır. İşleyişi itibarıyla bu iki kurum kütüphane olarak, tercüme yapılan yer olarak ve rasathane olarak aynı görevleri yerine getirmektedir. Bu bölümler ile her iki kurum da bir ilim merkezi haline gelmiştir. Buralarda akademik manada araştırmalar yapıldığını söylemek mümkündür. Farklı kültür ve medeniyetin mirasını alarak onların yeniden yorumlanmasını sağlayan da yine Beytülhikme'lerdir. Ancak her iki kurum arasında büyük farklar bulunmamakla birlikte Abbasî Beytülhikme'sinin tercüme ve ilmi faaliyet açısından daha kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Beytülhikme'lerde birçok mütercim ve müstensihin yanı sıra önemli âlimlerin yetiştiğini de görmekteyiz. Bu âlimler elde edilen verilerin zaman zaman doğruluğunu test etmiş ve ulaştıkları sonuçlar ile de yeni teoriler geliştirmiştir. Bu âlimlerin yetişmesine olanak tanıyan Beytülhikme'ler doğal olarak İslam medeniyetinin gelişmesine ve ilerlemesine de katkı

sağlamaktadır. Her iki Beytülhikme’de de eğitim ve öğretimin önemli olduğunu ve dini olmayan ilimlerin öğretiminin başladığını görmekteyiz. Dini olmayan eğitimin de geniş kitlelere ulaşması ve bu alanda çalışmaların yapılması bir medeniyetin gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim ilmi bakımdan güçlü olmak bir devletin ya da medeniyetin diğer açılardan da gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Ağlebî Beytülhikme’sinde tercüme edilen eserlerin Abbasî Beytülhikme’sinde tercümesi yapılmayan eserlerden seçildiğini söylemek mümkündür. Tercümesi yapılmayan eserlerin dikkatle seçilmesi Ağlebî Devleti’nin Abbasî Devleti’ndeki gelişmeleri ve ilmi alandaki çalışmalarını takip ettiklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim Ağlebîler Abbasîlere bağlı olduklarını ifade etmişler ve iyi ilişkileri ilmi alanda da sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan Ağlebîler Bağdat’taki ilmi gelişmeleri takip ederek bunu kendilerine örnek almışlardır. Beytülhikme’nin kurulması ve işleyişi de bu örnekliğin bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

Beytülhikme’lerin kurulup bir araştırma merkezi haline gelmesinde şüphesiz yöneticilerin tutumlarının da önemi aşîkârdır. Nitekim böylesi önemli bir kurumun gelişmesi ve varlığını devam ettirmesi devlet desteği olmadan çok mümkün değildir. Aynı zamanda bu kurumların, hem varlığını devam ettirmesi hem de yeni eserler temin etmesi için maddî olarak da desteklenmesi gerekmektedir. Her iki Beytülhikme’ye baktığımızda yöneticilerin bu iki kurumu desteklediği ve gerektiği zaman her türlü yardımı yaptığını görmekteyiz. Hem Abbasî hem de Ağlebî Devleti’ne mensup yöneticiler, zaman zaman eser toplatmak için bazı âlimleri başka ülkelere göndermiştir.

Abbasî Beytülhikme’si Yunan, Fars, Hint gibi medeniyetlerin kültür ve ilmi birikimini İslam dünyasına aktarırken Ağlebî Beytülhikme’si ise hem bu kültür ve ilmi birikimlerden kendisi faydalanmış hem de bunları Endülüs ve Sicilya bölgelerine aktarmada görev almıştır. Bu durum bize Beytülhikme’lerin ilmi birikimi hem alıp tercüme etme hem yorumlama hem de aktarma hususunda önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu tarz kurumların tarihin her döneminde olması ve tercüme faaliyetlerinin sistemli bir şekilde tek çatı altında yapılması gerektiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Cihan, A. K. & Şahin, H. (2000a). İshak b. İmrân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (c. 22, ss. 535).
- Cihan, A. K. & Şahin, H. (2000b). İshak b. Süleyman el-İsrâîlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (c. 22, ss. 544-546).
- Demiralay, Mehmet (2018). *Ağlebîler Devrinde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Hayat (184-296/800-909)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Demirci, Mustafa (2019). *Beytü'l-Hikme Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- el-Endelîsi, Sâid (2014). *Tabakâtü'l-Ümem*. çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Erdem, Gazi (2013). İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l Hikme. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 57-77.
- Fazlıoğlu, İhsan (1997). Hârizmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (c. 16, ss. 224-227).
- Fazlıoğlu, İhsan (2008). Sâbit b. Kurre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (c. 35, ss. 353-356).
- Fazlurrahman (2016). *İslam*. çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gutas, Dimitri (2015). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*. çev. Lütfü Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hammûde, Abdulhamid Hüseyin (2007). *Târîhu'l-Mağrib fi'l-Asri'l-İslâmî münzü Fethi'l-İslâm ve Hattâ Kıyâmi Devleti'l-Fâtimiyye*. Kahire: Dâru's-Sekâfeti li'n-Neşr.
- İbn Nedîm (2019). *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kâtip Çelebi (2017). *Keşfu'z-Zunûn 4*. çev. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Katipoğlu, H. & Kutluer, İ. (1998). Huneyn b. İshâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (c. 18, ss. 377-380).

Kaya, Mahmut (1992). Beytühikme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (c. 6, ss. 88-90).

Necvâ, Osman (2000). *Mesâcidü'l-Kayrevan*. Dımaşk: Dâr 'İkrima.

Ülken, Hilmi Ziya (2020). *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Zeytûn, Muhammed Muhammed (1988). *el-Kayrevan ve Devruhâ fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr.